

УДК 346.9

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.01.16>

ОСОБЛИВОСТІ ЮРИСДИКЦІЇ ГОСПОДАРСЬКИХ СУДІВ

Довга М.О.,*здобувач вищої освіти**Навчально-наукового інституту права**Державного податкового університету*

ORCID: 0000-0001-9320-0631

Дяченко С.В.,*адвокат, кандидат юридичних наук, доцент,**доцент кафедри цивільного права та процесу**Державного податкового університету*

ORCID: 0000-0002-0104-2769

Довга М.О., Дяченко С.В. Особливості юрисдикції господарських судів.

У статті розглянуто проблему визначення юрисдикції господарських судів. Доведено, що юрисдикцію слід розглядати залежно від теоретичної моделі спеціалізації самих органів судової влади.

Проаналізовано види юрисдикції господарських судів: за суб'єктом складом господарської справи (за участю громадян України та юридичних осіб, зареєстрованих на території України; за участю іноземних громадян та юридичних осіб, зареєстрованих за межами України) та за характеристиками господарської справи (предметна, суб'єктна, інстанційна, територіальна). Встановлено, що правильність визначення юрисдикції справи має суттєве значення, оскільки впливає на час прийняття рішення по справі, і, відповідно, відновлення порушеного права, вплив строків позовної давності та інші процесуальні питання.

Виокремлено критерії встановлення компетенції господарських судів: коло осіб, які можуть звертатися до господарських судів, та належність до переліку справ, підвідомчих господарським судам. Доведено, що існуюча система розмежування юрисдикції господарських судів з урахуванням даних критеріїв не ефективна, ускладнює доступ особи до суду, а тому потребує істотних змін.

Зазначено проблеми визначення юрисдикції господарських судів, зокрема розмежування господарської та адміністративної юрисдикції щодо спорів, коли сторонами у спорі є суб'єкт господарювання та суб'єкт владних повноважень. Проблемним також є розгляд справ про визнання і виконання рішень міжнародного комерційного арбітражу, іноземних судів у господарських спорах.

Окреслено можливі напрями реформування засад визначення юрисдикції господарських

судів через уніфікацію цивільного, адміністративного та господарського процесів (кодексів); відмову від спеціалізації судів і запровадження спеціалізації суддів; перекваліфікацію виду судочинства з ініціативи суду та скерування справи судом за належною юрисдикцією.

Обґрунтована необхідність врахування досвіду зарубіжних країн (Німеччини, Італії, Естонії та ін.) щодо розмежування юрисдикції господарських судів на засадах уніфікації процесуального права – запровадження єдиного кодексу, який би визначав правила цивільного, господарського, адміністративного судочинства.

Ключові слова: юрисдикція, господарські суди, господарські спори, господарська юрисдикція.

Dovga M.O., Dyachenko S.V. Features of the jurisdiction of economic courts.

The article considers the problem of determining the jurisdiction of commercial courts. It is proved that jurisdiction should be considered depending on the theoretical model of specialization of the judiciary itself.

The types of jurisdiction of commercial courts are analyzed: according to the subjective composition of the economic case (with the participation of citizens of Ukraine and legal entities registered in the territory of Ukraine); with the participation of foreign citizens and legal entities of Ukraine project, instance, territorial). It is established that the correctness of determining the jurisdiction of the case is essential insofar as it affects the time of decision-making on the case, and, accordingly, the restoration of the violated right, the expiration of the terms of the claim.

The criteria for establishing the jurisdiction of commercial courts are highlighted: the range of persons who may apply to commercial courts, and belonging to the list of cases under the jurisdiction

of commercial courts. It is proved that the existing system of delimitation of jurisdiction of commercial courts taking into account these criteria is not effective, complicates a person's access to court, and therefore requires significant changes.

The problems of determining the jurisdiction of commercial courts, in particular the separation of commercial and administrative jurisdiction over disputes, when the parties to the dispute are a business entity and a subject of power. It is also problematic to consider cases on the recognition and enforcement of decisions of international commercial arbitration, foreign courts in commercial disputes.

Possible directions of reforming the principles of determining the jurisdiction of commercial courts through the unification of civil, administrative and economic processes (codes) are outlined; refusal to specialize courts and introduction of specialization of judges; reclassification of the type of proceedings on the initiative of the court and referral of the case by the court to the appropriate jurisdiction.

The need to take into account the experience of foreign countries (Germany, Italy, Estonia, etc.) in delimiting the jurisdiction of commercial courts on the basis of unification of procedural law - the introduction of a single code that would determine the rules of civil, commercial, administrative proceedings.

Key words: jurisdiction, economic courts, economic disputes, economic jurisdiction.

Постановка проблеми. Важливе значення для оперативного вирішення спорів за участю учасників господарських відносин має правильне визначення судової юрисдикції, передусім господарських судів. Стаття 124 Конституції України визначає поширення юрисдикції судів на всі правовідносини, що виникають у державі. Це положення для вітчизняного законодавства досить нове та свідчить про розширення судової юрисдикції та необхідність теоретичної розробки проблеми.

Мета статті – розкрити особливості юрисдикції господарських судів та обґрунтувати напрями реформування засад її визначення.

Виклад основного матеріалу. Передбачаючи необмеженість судової юрисдикції, законодавець не визначив межі розмежування судової влади та сфери діяльності несудових органів, що розглядають суперечки щодо господарських прав. На практиці питання юрисдикції щодо господарських спорів завжди були і залишаються проблемними, що часто призводить до прийняття судами різних юрисдикцій до свого провадження та ухвалення різних рішень у спорах, що є подібними, або до відмов у прийнятті окремих позовних заяв до розгляду.

Основним нормативно-правовим актом, що регулює питання юрисдикції господарських судів, є чинний Господарський процесуальний кодекс України від 6 листопада 1991 р. (далі – ГПК України) [2].

Загалом, юрисдикція (лат. *jurisdictio*) – це межі компетенції того чи іншого суду або іншого органу державної влади. Юрисдикція, як елемент цивільної процесуальної правосуб'єктності суду, конституційно визначає сферу діяльності органів судової влади та належить до дуже складних, неоднозначних понять, що потребують ретельного аналізу [5, с. 225].

Істотною ознакою юрисдикційної діяльності є те, що вона здійснюється у зв'язку із виконанням правоохоронної функції. Слушним є міркування К. Гусарова щодо того, що юрисдикційна діяльність суду у цивільному судочинстві характеризується лише правоохоронною функцією, оскільки правосуддя має місце там, де здійснюються юрисдикції. Адже головне призначення судової влади полягає саме у здійсненні правосуддя [3].

Отже, юрисдикція – це право (і обов'язок) органу судової влади щодо здійснення правосуддя у певній галузі суспільних відносин, оскільки судова юрисдикція пов'язана з реалізацією судової влади. До складу юрисдикції входять: а) владне підтвердження у безперечному порядку суб'єктивних прав та обов'язків; б) владна зміна правовідносин; в) владне припинення правовідносин.

Все сказане дозволяє зробити висновок, що юрисдикцію слід розглядати залежно від теоретичної моделі спеціалізації самих органів судової влади. Зважаючи на це, при розмежуванні предметної юрисдикції між адміністративними та господарськими судами існує підхід, відповідно до якого справи, пов'язані з господарською діяльністю, належать до юрисдикції господарських судів. Така точка зору ґрунтується на тому, що створення господарських судів необхідне для розгляду спорів, що виникають у процесі господарювання [5, с. 225].

Відповідно до цього та з урахуванням положень Господарського процесуального кодексу України (ГПК України) можна виділити критерії встановлення компетенції господарських судів (рис. 1): 1) коло осіб, які можуть звертатися до господарських судів; 2) належність до переліку справ, підвідомчих господарським судам, що встановлений у ст. 12 ГПК України [2].

Визначальним критерієм класифікації юрисдикції справ господарських судів є належність до переліку справ, підвідомчих цим судам. Аналіз спеціальної літератури засвідчив, що, з урахуванням даного критерію, можна виокремити декілька видів юрисдикції господарських судів (схема 2) [6].

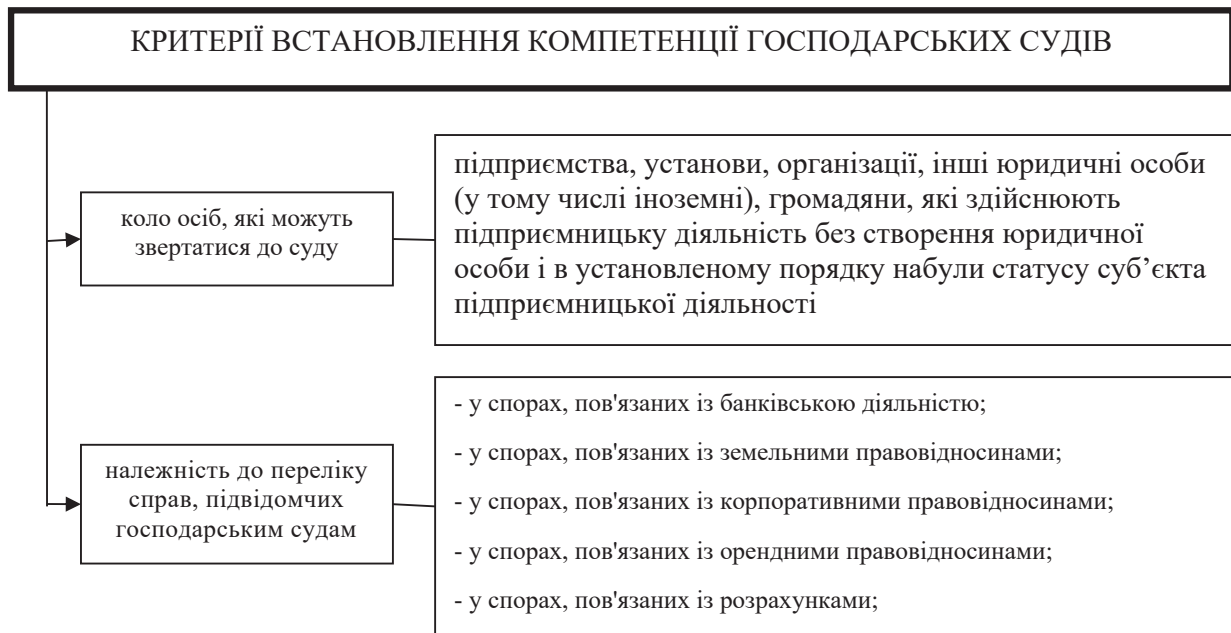

Схема 1. Критерії встановлення компетенції господарських судів (складено авторами)

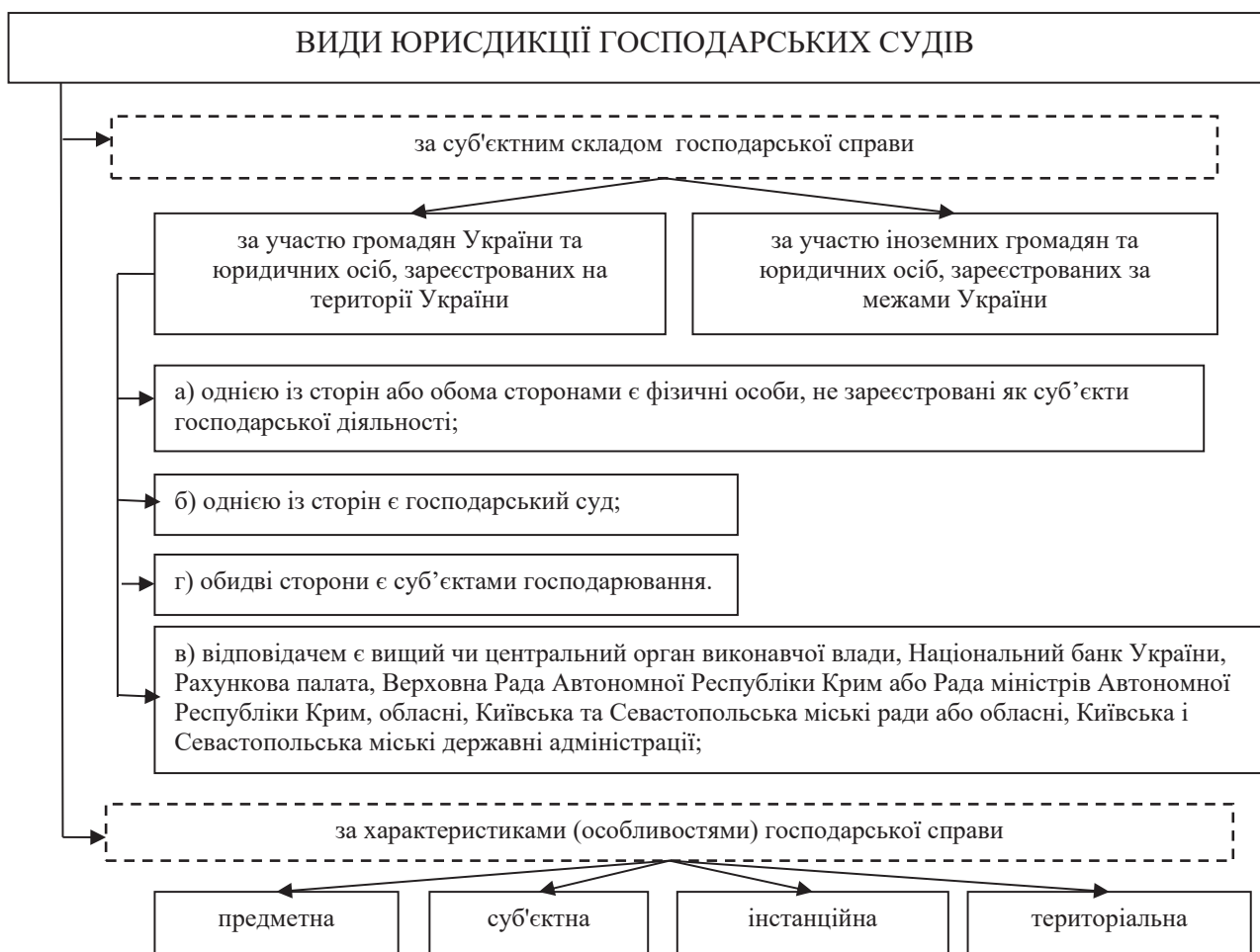

Схема 2. Види юрисдикції господарських судів з урахуванням критерію належності до переліку справ, підвідомчих господарським судам (складено авторами)

Правильність визначення юрисдикції справи має суттєве значення, оскільки впливає на час прийняття рішення по справі, і, відповідно, відновлення порушеного права, сплив строків позовної давності та інші процесуальні питання. Порядок передачі справи за підсудністю передбачений ч. 1 ст. 31 ГПК України, що максимально забезпечує права сторін на доступ до правосуддя [2]. Проте і тут можуть виникати певні проблеми.

Першою проблемою є розмежування господарської та адміністративної юрисдикції щодо спорів, коли сторонами у спорі є суб'єкт господарювання та суб'єкт владних повноважень. Сьогодні аналогічні за предметом та підставами позовні заяви приймаються до розгляду як господарськими, так і адміністративними судами. Адже часто трапляється, що сторона, яка прогнала спір у господарському суді, звертається до адміністративного суду майже з тими самими вимогами (наприклад, про скасування державної реєстрації змін до статуту юридичної особи та змін у складі її учасників), зазначивши державного реєстратора як відповідача. Так само трапляється, коли господарські справи спрямовують до суду цивільної юрисдикції, штучно долучивши фізичну особу до складу сторін справи [5, с. 223-229].

У такому разі суд має виходити із правила розгляду дійсних правовідносин, що склалися між учасниками конфлікту, а не з огляду на сформований позивачем склад сторін справи та сформульовані позивачем (часто некоректно) позовні вимоги. Саме такий підхід вимагає від позивача переформатувати свої вимоги з огляду на дійсний зміст відповідного юридичного конфлікту, уточнити склад відповідачів та звернутися до суду належної юрисдикції за захистом свого порушеного права. Це сприяє тому, що через визначення юрисдикційності тієї чи іншої справи забезпечується дотримання принципу правової визначеності [6].

Відтак позивач має звернутися із новим позовом до суду іншої (належної) юрисдикції відповідно до встановленої процедури. Однією з найбільших проблем, які виникають при цьому, є сплив строків (позовної давності, строку звернення до адміністративного суду). Усунути цей недолік покликаний Закон України від 15 січня 2020 року № 460-IX «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України щодо удосконалення перегляду судових рішень в апеляційному та касаційному порядку», який набув чинності 8 лютого 2020 року [7]. Цей нормативно-правовий акт містить припис, що після закриття провадження у справі через порушення правил юрисдикції того чи іншого

суду за заявою позивача справа може бути направлена на розгляд до суду першої інстанції, до юрисдикції якого віднесено розгляд такої справи [7].

Одним із питань, яке залишилося за межами юрисдикції господарських судів, є розгляд справ про визнання і виконання рішень міжнародного комерційного арбітражу, іноземних судів у господарських спорах. Сьогодні розгляд відповідних справ здійснюється у порядку цивільного судочинства, що призводить до звуження юрисдикції господарських судів, при тому, що за суб'єктним складом і предметом переважна частина таких справ є господарськими, а отже, потребують розгляду суддями відповідного рівня знань. Встановлений порядок щодо зазначених відносин у випадку виникнення їх у господарських справах створює певні складнощі на практиці через звернення суб'єктів господарювання саме до господарських судів, які відмовляють їм у прийнятті відповідних заяв [7].

З цього приводу Ганна Вронська, суддя, секретар судової палати для розгляду справ щодо корпоративних спорів, корпоративних прав та цінних паперів КГС ВС, дала розлогіий коментар під час правового форуму «Law & Trade 2021-A2B Forum» у квітні 2021 року. Зокрема, вона зазначила, що основу нормативно-правової бази, якою переважно керуються судді під час розгляду відповідної категорії спорів, складають Конвенція про визнання та виконання іноземних арбітражних рішень (Нью-Йоркська конвенція 1958 року); Керівництво Секретаріату ЮНСІТРАЛ щодо Нью-Йоркської конвенції 1958 року; Міжнародні договори України про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних, трудових і кримінальних справах; ГПК України; Закони України «Про третейські суди», «Про міжнародний арбітраж» та «Про міжнародне приватне право» [8].

Також важливою складовою законодавства, яким керуються судді під час здійснення правосуддя, є «Бангалорські принципи діяльності суддів», схвалені резолюцією № 2006/23 Економічної та Соціальної ради ООН від 27.07.2006 р. Ці принципи встановлюють стандарти етичної поведінки суддів. Даний документ покладає на держави обов'язок заохочувати та підтримувати їх виконання [10, с. 752-759].

Також у своїй діяльності судді мають керуватися Європейською Конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод та протоколами до неї. Важливу роль під час здійснення правосуддя відіграють й рішення Європейського суду з прав людини. Зазвичай, в українській правовій науці практику ЄСПЛ відносять до джерел права [11, с. 71-77]. Як правило, його рішення використовуються під

час розгляду справ Верховним Судом та вищими спеціалізованими судами. Застосування рішень ЄСПЛ позитивно впливає на якість винесених рішень українськими судами. Фактично судова практика Європейського суду з прав людини виконує функцію прецеденту. Це допомагає уникати протилежних поглядів під час розгляду господарських справ [12, с. 90-96]

Як зазначила суддя КГС ВС Ганна Вронська, у контексті національного законодавства ГПК України прямо передбачає, що суд залишає позов без розгляду, якщо сторони уклали угоду про його передачу на вирішення третейського суду або міжнародного комерційного арбітражу і від відповідача не пізніше початку розгляду справи по суті, але до подання ним першої заяви щодо суті спору, надійшли заперечення проти вирішення спору в господарському суді, якщо тільки суд не визнає, що така угода є недійсною, втратила чинність або не може бути виконана [8].

Варто зазначити, що суд залишає позовну заяву без руху у випадку, якщо мало місце порушення вимог ст. 162, 164 та 172 ГПК України. Це підтверджує також судова практика.

Крім того, Ганна Вронська, суддя Верховного Суду, назвала умови, які повинні бути дотримані для того, щоб господарський суд визнав наявність і чинність арбітражного застереження про передачу спору до міжнародного арбітражного суду, а саме: існування арбітражної угоди, за якою позов у питанні, що порушене в державному суді, належить до компетенції арбітражу; від відповідача не пізніше початку розгляду справи по суті, але до подання ним першої заяви щодо суті спору надійшли заперечення проти вирішення спору в господарському суді; встановлення судом дійсності, чинності та виконаності арбітражної угоди [8].

Із таким твердженням не можливо не погодитися. Також слід зазначити, що принцип автономності арбітражної угоди означає, що власне арбітражна угода та основний договір у правовій науці розглядаються як дві різні угоди. Саме через це недійсність договору не впливає на чинність арбітражної угоди.

Подібне унеможлиблює висновок про те, що існуюча система розмежування юрисдикції господарських судів не сприяє ефективній реалізації права на судовий захист, ускладнює доступ особи до суду, є складною для розуміння як громадянами, так і судами через відсутність чітких критеріїв, а тому потребує істотних змін [6]. У цьому контексті науковцями, практиками та самими суддями вже напрацьовані певні напрями у реформуванні засад визначення юрисдикції господарських судів:

1. Уніфікація цивільного, адміністративного та господарського процесів (кодексів). Ство-

рення єдиного Цивільного процесуального кодексу, який би об'єднував правила цивільного, господарського і адміністративного судочинства в межах класичної цивільної процесуальної форми. Вважається, що такий підхід дозволить усунути прогалини в судовій юрисдикції, сприятиме підвищенню доступності правосуддя за рахунок того, що складна переважно внутрішня спеціалізація не відбиватиметься на простоті зовнішньої форми звернення до суду, дозволить запровадити зрозумілу, відносно уніфіковану судову процедуру, створить передумови для більш ефективного забезпечення однаковості судової практики і вдосконалення судового правозастосовного процесу [9, с. 9-13].

2. Відмова від спеціалізації судів і запровадження спеціалізації суддів. Цей принцип є універсальним для усіх країн Європи і забезпечує таку диференціацію судочинства, щоб, з одного боку, всі ланки судової системи ефективно взаємодіяли між собою й однаково застосовували норми матеріального і процесуального права, а з другого – щоб не було прогалин на перетині судових підсистем [9, с. 11].

3. Уточнення критеріїв розмежування різних видів юрисдикції. У вітчизняному законодавстві відсутня єдина методика визначення критеріїв розмежування юрисдикцій судів. Тому існує необхідність у її теоретичному обґрунтуванні із застосуванням предметного і суб'єктного критеріїв. За предметним критерієм юрисдикція розподіляється на конституційну, цивільну (в т.ч. господарську та адміністративну) і кримінальну. Кожен з цих видів судочинства має свою мету, що зумовлює такі особливості провадження, які не можуть бути уніфіковані [9, с. 11].

За суб'єктним критерієм розмежовується цивільна, господарська та адміністративна юрисдикція. Господарські справи виникають між юридичними особами та підприємцями, а також з приводу створення та припинення юридичних осіб (корпоративні спори), а адміністративні – за участю суб'єкта владних повноважень. Всі інші справи вирішуються в порядку цивільного судочинства [9, с. 11].

4. Перекваліфікація виду судочинства з ініціативи суду. Трапляються випадки, коли позивачі помилково звертаються до суду як адміністративного, в той час як мали б звертатися до цього суду за правилами цивільного судочинства, або навпаки. За діючим законодавством суд повинен відмовити у відкритті провадження і роз'яснити позивачеві право на звернення до цього ж суду в порядку іншого виду судочинства. З метою практичної реалізації права особи на доступ до суду та ефективного захисту її порушених прав необхідно розробити порядок

розв'язання юрисдикційних спорів; внести відповідні зміни до процесуального законодавства [9, с. 11].

Визначення правильної юрисдикційності того чи іншого спору має важливе значення. Адже Європейський суд з прав людини у своїй практиці неодноразово звертав увагу на те, що кожен має право на суд, встановлений законом, тобто відповідний орган повинен мати повноваження вирішувати питання, що належать до його компетенції, на основі принципу верховенства права (рішення ЄСПЛ від 29 квітня 1988 року у справі «Беліос проти Швейцарії»); юрисдикцію суду має визначати закон (доповідь Європейської комісії від 12 жовтня 1978 року у справі «Занд проти Австрії») [9, с. 11].

5. Скерування справи судом за належною юрисдикцією. Позивач звертається до того суду, до юрисдикції якого, на його думку, належить справа. Якщо, на думку суду, позивач помилився з юрисдикцією, суддя відмовляє у відкритті провадження (в господарському судочинстві – відмовляє у прийнятті позовної заяви). З метою усунення цієї ситуації слід було б надати судді право передавати справу до належного суду, в тому числі до суду іншої юрисдикції. Ефективність цього підходу засвідчує досвід Німеччини, де суперечки у сфері господарського права підсудні цивільним судам (Zivilgericht, суди загальної юрисдикції). Тут не існує окремої державної системи судів для вирішення комерційних суперечок на кшталт господарських судів в Україні. Ця категорія справ розглядається судами загальної юрисдикції, а саме спеціалізованими палатами для комерційних справ (Kammer für Handelssachen), до складу яких входять один професійний суддя та два підприємця (ehrenamtliche Richter) [9, с. 11].

В Естонії існує трирівнева судова система. До судів першої інстанції відносяться чотири повітові суди (суди загальної юрисдикції) та два адміністративні суди. Судами другої інстанції є два окружні суди, які розглядають цивільні, кримінальні та адміністративні справи. Судом третьої інстанції є Верховний Суд. Верховний суд виконує три функції: він є найвищим судом загальної юрисдикції, найвищим адміністративним судом та конституційним судом Естонії [4].

В Італії юрисдикція судів розділена на дві категорії: суди загальної юрисдикції та суди спеціальної юрисдикції. До загальної юрисдикції належать цивільні та кримінальні справи, які не підпадають під спеціальну юрисдикцію. Суддя може самостійно вирішити, до компетенції якого суду належить справа і дати їй належне спрямування [4].

Висновки. Врахування досвіду зарубіжних країн щодо розмежування юрисдикції судів сприятиме уточненню компетенції господарських судів, зменшенню випадків прийняття до

свого провадження аналогічних справ судами різних юрисдикцій, прискоренню вирішення господарських спорів. У цьому контексті важливою видається уніфікація процесуального права, зокрема шляхом запровадження єдиного кодексу, який би визначав правила цивільного, господарського, адміністративного судочинства. Це, на нашу думку, сприятиме спрощенню судового процесу, усуне неістотні і об'єктивно необумовлені відмінності і в цілому матиме позитивне значення для вирішення господарських спорів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Актуальні проблеми сучасного розвитку цивільного, міжнародного, морського і транспортно-правового права : матеріали III Міжнар. наук. конф., 11 - 12 квіт. 2013 р., Київ / ред.: В. В. Панін, А. В. Горбань, О. В. Зоряка; Київ. держ. акад. вод. трансп. ім. гетьмана П. Конашевича-Сагайдачного. Київ : КДАВТ, 2013. 426 с.
2. Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 р. № 1798-XII (ред. від 16.08.2020 р.). Відомості Верховної Ради України. 1992. № 6. ст. 56.
3. Гусаров К. В. Дискуссионные вопросы юрисдикции органов судебной власти // Вісник Луганської академії внутрішніх справ МВС. 2004. Вип. 2. С. 197-202.
4. Доклад о доступе к судебным решениям посредством внедрения стандартов публикации. URL: <chrome-extension://mhjfbmdgcfjbbpaeojofohoefgiehjai/index.html> (дата звернення: 29.01.2022).
5. Коверзнев В. О. Розмежування юрисдикції адміністративних і господарських судів України: проблеми теорії та практики // Форум права. 2013. № 2. С. 223–229.
6. Кравчук В.М. Методи вирішення юрисдикційних проблем URL: http://www.vasu.gov.ua/nkr/nauk_praci/metodi_virish_yurisdikc_problem/ (дата звернення: 28.01.2022).
7. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України щодо удосконалення перегляду судових рішень в апеляційному та касаційному порядку: Закон України від 15 січня 2020 року № 460-IX (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2020, № 29, ст. 194). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/460-20#Text> (дата звернення: 29.01.2022).
8. Суддя ВС Ганна Вронська виступила під час обговорення актуальних питань у сфері міжнародної торгівлі та захисту бізнесу. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1184684> (дата звернення: 28.01.2022).

9. Шадура Д.М. Цивільна юрисдикція. Автореферат дис... к.ю.н. (спец. 12.00.03). Х., НЮА ім. Ярослава Мудрого. Х, 2008. 22 с.
10. Дорошенко Ю.І., Дяченко С.В. Бангалорські принципи діяльності суддів України. Порівняльно-аналітичне право. Ужгородський національний університет. №4, 2020. - URL: <http://dspace.bdpu.org:8080/xmlui/bitstream/handle/123456789/4466/Praktychni%20nyuansy%20yurydychnoho%20perekladu%20v%20haluzi%20porivnyal%CA%B9noho%20kryminal%CA%B9noho%20prava%20%28na%20pryklyadi%20prats%CA%B9%-20ukrayins%CA%B9kykh%20ta%20amerykans%CA%B9kykh%20komparatyvistiv%29.pdf?sequence=1&isAllowed=y#page=752>.
11. Сидорчук В.О., Дяченко С.В. Верховенство права: науковий погляд, нормативне закріплення, судова практика. Юридичний бюлетень. Випуск 6. 2018. с. 71-77.
12. Пушкарьова Т.М. Дяченко С.В. Принцип права на справедливий суд: елементи розгляду та практика Європейського суду з прав людини щодо України. The Journal of Eastern European Law / Журнал східноєвропейського права. - 2019. - № 70. с. 90-96.